

Dr. habil. GARACZI Imre

**Tudományos főmunkatárs
Stratégiautató Intézet**

**Senior research fellow
Institute for Strategic Research**

email: garaczi.imre@gmail.com

**KELET-KÖZÉP-EURÓPA MENTÁLIS GEOPOLITIKAI
ÉS GEOSTRATÉGIAI KÖZELMÚLTJA**

**MENTAL BACKGROUND TO GEOPOLITICS AND
GEOSTRATEGY IN MODERN EAST-CENTRAL EUROPE**

Abstract

After Hungary had joined the EU in 2004, the problem of defining the term ‘nation’ developed a new angle and gave us the opportunity to revisit the geopolitical, social and cultural position of East-Central Europe. In this region, questions about the future of minor nations are on the agenda for two hundred years and political decisions could not avoid addressing mutual relationships of local nations in almost all political periods. In the 19th century, ethnic groups struggled expressing their wishes and find their own way in the arena of dynastic politics. The fight of great powers set the scene for the 20th century where these nations tried to influence their fate and set the quality of their life – with less or more success. Four events were fundamental for the geopolitics of the region over these two hundred years: the Congress of Vienna in 1814-1815, the Treaty of Versailles in 1919, the Yalta Conference in 1945 and regime changes in Easter Europe in 1989-1990. This study depicts the mental background to emerging geostrategic and geopolitical opportunities in East-Central Europe over the last hundred years, a topic less researched compared to economic and political dimensions of the same period.

Kulcsszavak: Kelet-Közép-Európa, személyiségetika, Mitteleuropa-terv, szláv kölcsönösség, legalitás-legitimáció, kettős történelmi kötöttség, szupranacionális hatások, a civilizáció, mint az iparosított felejtés világa.

Key words: East-Central Europe, personal ethics, Mitteleuropa Plan, Slavic mutuality, legality, legitimacy, dual historical attachment, supranational influence, civilisation as industrialised oblivion

Kelet-Közép-Európa utóbbi száz esztendejének sorsát elsősorban gazdasági, történelmi és politikai folyamatok alapján értelmezzük, s kevéssé figyelünk a geopolitikai és geostratégiai következmények mögött fellelhető mentális-spirituális összetevőkre, amelyek a hagyományokból fakadóan határozzák meg az egyes etnikumok kulturális és pszichológiai habitusát. Ennek jelentősége Kelet-Közép-Európa népeinek 20-21. századi sorsában meghatározó.

A térség utóbbi 200 évének geopolitikai rendjét négy eseménykör határozta meg alapvetően: a bécsi kongresszus 1814/15-ben, a versaillesi békeszerződések 1919/20-ban, a jaltai egyezmény 1945-ben és a kelet-közép-európai rendszerváltások 1989/90-ben. E négy fordulópont közül az első három egyértelműen külső és dinasztikus-nagyhatalmi attitűdök alapján döntött az adott status quo-k alapján az itt élő nemzetek határviszonyairól, gazdasági és társadalmi rendszereiről. Az utolsó azonban különbözik a korábbiaktól, mert a kelet-európai szovjetizált szocializmusok önmagukban lehetetlenültek el, és zömmel alulról építkező módon az egyes nemzeti erők konszenzusai teremtették meg a független államokat. Trianon döntései azonban alapvetően érvényben maradtak, hiszen geopolitikai határkorrekció csak viszonylag kevés történt. A nemzeti és nemzetiségi kérdések szemlélete és jelentősége is átalakult, hiszen – a diktatúrák és nagyhatalmi kényszerek elmúltával – a fiatal demokráciákban a nemzetfogalom és nemzeteszme kérdéseinek megítélése új látószöveget és metszéspontokat vetett fel. A tíz újonnan csatlakozó állam, 2004-ben ismét újabb perspektívákat kellett, hogy megfogalmazzon, de immáron az Európai Unió keretei között.

Természetesen Kelet-Közép-Európa jövőjét napjainkban már az új típusú, globalizációs világrend keretein belül kell értelmeznünk. Létezik-e, aktuális-e Kelet-Közép-Európa, mint koherens politikai fogalom, avagy geopolitikai valóság, vagy pedig e gondolatok mindössze álomszerűek maradnak. De vajon létezik-e egyáltalán maga Közép-Európa, azon kívül, mint földrajzi fogalom?

A Közép-Európa fogalmi meghatározása körüli vita több mint két évszázados múltra tekinthet vissza. A herderi, nemzethalált sejtető, de literátoraink által alaposan félre is értett gondolat a Nyugat és Kelet határmezsgyéjét, mint a germán és szláv etnikum ütköző övezetét jellemzi, ahol a térségben idegen eredetű magyarság, akkor már 900 esztendeje vívta identifikációs történeti küzdelmét. Jelentős hatást gyakorolt a fogalom értelmezésére a 19. századi orosz szellemi élet, amelynek két karakterisztikus iránya első sorban a vallásfilozófiai és kultúr-morfológiai definiálást tette követendővé. A modernebb, zapadnyik-gondolatkör az orosz történelem nyugati kapcsolódási mozzanatait hangsúlyozta, s így Európa keleti határvidékét az Urál hegység vonalán állapította meg. Az ezzel szemben álló szlavofil irányzat elég erőteljesen ütközteti a germán-latin és a görög-szláv civilizációt, amelyek „küzdelméből” az ortodox-szláv világnak jósol fényes jövőt, s a klasszikus Nyugat „hanyatlását” már évtizedekkel a spengleri megfogalmazás előtt hirdeti. Mindez a nyugati gondolkodásban, mint szlavofil vallási-messianisztikus apokalipszis jelenik meg. A Közép-Európa centrumát alkotó Habsburg birodalomban a bécsi kongresszus (1814-15) és a versailles-i békerendszer (1919-20) között viszonylag keveset foglalkoznak Közép-Európa egyetemes és különös vonatkozású értelmezésével, inkább a birodalmon belüli államalkotó és állam nélküli nemzetek nacionalizmusainak a konfrontációja és kiegyenlítődése a diskurzusok témája. Nem véletlen, hogy a 20. század első harmadában az európai történészviták homlokterébe kerül a Közép-Európa-fogalom sajátosságainak értelmezése. Legfőképpen a lengyel és cseh történészek érvelése játszik kulcsszerepet.¹ Például a varsói egyetem történésze Oscar Halecki bírálja az orosz szlavofilek nézetét, miszerint az orosz és a többi szláv nép között alapvetően jelentős kulturális különbségek lennének. Szerinte Oroszország nem része Európának, hanem inkább a keleti, eurázsiai gazdasági-kulturális modellhez tartozik. Lengyelország viszont teljes mértékben Európához sorolható, mondja, annak is keleti részét alkotja. Jaroslav Bidlo, prágai történész professzor, pedig a harmincas évek elején – talán Oswald Spengler friss hatása alapján is – Nyugat- és Kelet-Európa osztóvonalát a kereszténység és a bizantin ortodoxia találkozásánál húzta meg.

Bidlo az orosz szlavofil történészeket bírálva a nyugati civilizációt tartja mintegy a korábbi civilizációk beteljesülésének. A keleti világot az ortodoxia konzervatizmusa, a vallási hagyományok megmerevedése és az állami despotizmus miatt megújulásra képtelennek ítélte. A harmincas évek második felében a lengyel M. Handelsmann egy rendkívül sajátos Kelet-Európa fogalmat kristályosít. Azt állítja, hogy Európa egyedüli

keleti fele csak Lengyelország. Tehát a Kárpátoktól délre fekvő területek Európán kívüliek, s csak áhítoznak a Kelet-Európába való integrálódásról. A második világháború alatt és után megjelenik a diszkusszióban a régió és alrégió fogalma. Például Michel Lhéritier, Alan Palmer és Bibó István műveiben. Ebben az időben több Kelet-Európát kutató intézet, tan-szék, folyóirat jön létre Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban, hiszen a szovjet orientáció alá kerülő „keleti blokk” országaiban megszűnt a lehetősége a fogalom reális értelmezésének. Nagyjából elfogadottá vált, hogy a Nyugat és Kelet határa a két kereszténység találkozása, tehát északon Karélia déli határától a Duna deltájáig.

Magyarországon a Közép-Európa-fogalom vizsgálata Bibó korábbi tanulmányai alapján Szűcs Jenő történész 70-es évekbeli elemzéseiben nyert korszerűbb értelmezést.² Ő a Szovjetunió Uráltól nyugatra eső területét Kelet-Európához rendeli, s megkülönbözteti a Lengyelországtól a Balkánig terjedő sávot – felelevenítve egy 20. század eleji fogalmat – a „Köztes-Európát.” (Zwischeneuropa) Ez a terület, mint a nyugati gazdasági, politikai, kulturális és vallási modellt követő régió egyértelműen a Nyugathoz tartozik, de sajátosan. A nyugati, szervesen alakuló történeti viszonyrendszerek ebben a régióban egyenetlenül, torzultan, akadozva és kitérőkkel valósultak meg.

Szűcs Jenő hármas tagolású Európa-fogalma, amelyben elemzésünk tárgya a Közép-Kelet-Európa megnevezést kapta, a létező szocializmus 70-es és 80-as éveiben politikai felhangot is kapott. Metaforisztikusan ugyanis kiolvasható volt belőle a demokratizálódás iránti igény üzenete, a korban megszokott történeti munkák szóhasználatához, stílusához képest újszerű hangütést képviselt, s a régiók önállóságára, az egyéni kulturális összetevőkre való apellálásával egyértelműen szovjetellenes éle volt.

A kilencvenes években immár hatalmi szándéktól mentesen számtalan konferencia, szeminárium és tanácskozás témája a Közép-Európa-fogalom vizsgálata, s nemcsak ebben a történeti régióban, hanem világszerte. Igazi történetfilozófiai entitássá vált e diskurzus; s nemcsak a globalizmus megjelenése miatt kell újragondolnunk e történeti-geomorfológiai Európa-szegmenst, hanem a téma sajátosan egyedi genezise miatt is.

A Közép-Európa gondolatkör feltérképezésekor nem elsősorban e zóna földrajzi, gazdasági, politológiai relevanciáit kell vizsgálnunk, hiszen ezt az elmúlt kétszáz esztendő kulturális vitái a maguk sokszínűségében, összetettségében, bonyolultságában már megtették, hanem a közép-kelet-európai létezését személyiségtikai és lelki-morfológiai vonatkozásai alapján érdemes feltárnunk. Ez nem véletlen, hiszen az individuális személyiség szorul

napjainkban a legfokozottabb védelemre. Az utóbbi száz esztendőben a sajátos közép-európai tudattartalmak között megérlelődött, kifejeződött személyiség-attitűdök, mint S. Freud, F. Kafka, H. Broch, R. Musil, Wittgenstein, Carnap, J. Hasek, Canetti, Kundera, Brodskij és még hosszan sorolhatnánk a neveket, mind-mind attól féltettek, az ellen harcoltak, ami jelenleg végbe megy és bekövetkezőben van a globalizáció zászlaja alatt.

A közép-kelet-európai identifikációs küzdelmekben e sajátos személyiségek átértékelték azt, hogy ebben a régióban tiszta, átlátható, végigvihető és a klasszikus etikai bázisok alapján vállalható megoldások, folyamatok, modellek nem léteznek. A sírva-vigadó hanyatlás, az enyészet dicsérete, a bomlás lesz „Mitteleuropa” sajátja, exegézise.³ A dinasztikus politikai kultúra, „a boldog békeidők” K.u.K. – „KÁKÁNIA” (R. Musil) sziget-csendje, s a Nyugatról Kelet felé zúduló modernizáció, új mítoszokba kergette a közép-kelet-európai létsors emancipációs lehetőségeit. Milyen érvénytartalokat próbált feltérképezni, feldolgozni e régió halmozott etnicitás-problémákkal terhelt személyisége?

Európa, mint a planétánk sikeres érték- és sorsbeteljesítője, története során a *nemzetek* feletti universalizmus megvalósulásában érte el egyik legitimitációját. A makropolitikai egységek, mint a római birodalom, a katolicizmus, a frank-Karoling birodalom, a német-római császárság, a veszfáliai-békerendszer, a Habsburg állam, a 19-20. századi nagy szövetség-kohéziók mind-mind előbb vagy utóbb meginogtak az alkotórészek érdekérvényesítésén. A „Mitteleuropa”-eszmét, mint a karakterisztikus történeti régió kohéziós lehetőségét szétforgácsolta az a tény, hogy a geopolitikai helyzet a pángermánizmus és a *pánszlávizmus* ütközőzónájává tette Európának e „köztes” szelvényét. A Visztula- és Duna-menti országokat, vagy más frazeológiával a Ciszlajtán régiót mindkét hatalmi aktus a másik ellen akarta megvédeni. A térség nacionalizmusokkal terhelt kisnemzetei éppen a kulturális hagyományokban is megőrzött, nemzetek feletti universalizmus egységábrándjában is bízva próbálkoztak a nagy állam eszméjébe kapaszkodni, s így elérni önérvényesítésüket. Mindehhez azonban hiányzott a legfontosabb feltétel, az *etnikai egység*. Kelet-Európa történetiségének sajátja, az államiság nélkül bolygó nemzetek tragikuma. A természetes és oktrojált határok nagyhatalmi-dinasztikus érdekek szerint metszették szét a kisnemzetek testét. Ez az egyik súlyos ténye a közép-kelet-európai személyiség sors-krízisének. Hogyan is lehetett feldolgozni a történelmi mindennapok arculcsapásai között, hogy valaki például német nyelven eszmélő prágai zsidó; vagy egy másik, aki élete 80 éve alatt ki sem mozdult Munkácsról, Ungvárról vagy Beregszászról és mégis öt államban élt, tízféle regruta

alatt. A dinasztikus állameszme megvalósulása hosszútávon és eredményesen feltételezi az állam etnikai összetevőinek homogenizációját.

Ez egy kényszer, főleg a birodalom jellegű államalakulatok fenntartásában. Ilyen például II. József jozefinizmusnak nevezett kísérlete. Ennek elemei: az egységes adórendszer, amely a nemességre is érvényes, az egységes tulajdon-összeírás, s a német nyelvnek az egész birodalomban államnyelvévé tétele. Mindez kísérlet maradt. A felvilágosult, művelt, népei boldogulását programként viselő aszkéta-császár összeomlott e súly alatt. Birodalmi szinten a homogenizáció hasznos. Szilárdná teszi a hatalom gyakorlását, áttekinthető az államigazgatás, működik a nagy szervezet. Ámde a homogenizáció alá kerülő etnikumok kulturális emlékezete, hagyományörzése, gazdasági-kishatalmi érdekei áldozattá válnak. Kellene az állam, a rend, a biztonság, a közjó, a jólét, de mégis mindig úgy érezzük, az állam nem mi vagyunk. Kellene az egyetemes egység, mint keret, kellene az egységes piac, amely jelentős gazdasági előnyöket nyújt minden etnikumnak, de mindezt úgy, hogy közben a kismemzeti tradicionális sors megőrizhesse a kulturális sokszínűségét.⁴

Tehát a kismemzeti nacionalizmusokhoz való azonosságtudat-kötődés és a modernizált birodalmi egyetemesség összebékítése a csomópontja Közép-Kelet-Európának. Az imént felemlített *közép-európai személyiség-tudat ezt a folyamatot nem viselte megfelelően, mert hiányoztak azok a közvetítő technikák, visszacsatolások, individuális átjárhatóságok, amelyek a törvény jéghideg személytelensége, az adminisztrációs gépezet kihűlt racionalizmusa, a megcsontosodott bürokratizmus kegyetlen malomköve ellenében megvédték volna a polgár mindennapjait.* Ez a fő konfliktusa R. Musil *Tulajdonságok nélküli emberének*, Kafka Jozef K.-jának, Broch Pasenow-jának és az 1956. november 4-én éjszaka a magyar parlamentben feljegyzéseket fogalmazó Bibónak is.⁵ Az egyetemes eszme megvalósulása és a személyiség közös tragédiája feloldódódik az *ügymenet* és a *működés* személytelenségében. Vagy szélesebb történetfilozófiai mezsgyére emelve e kérdést: *a személytelenség azonossá válik a racionalizmussal.* A ráció, mint a Kartéziánus századok győzelmi lobogója, önmaga bukásának igazolója lesz. A racionalizmus a személytelenség megdermedt maszkjává deklásszálódik. *A Habsburg Monarchia klasszikus példájává vált annak tragikusán hanyatló hatalomnak, amely a „boldog-békeidők” átmeneti korszaka után nem volt képes a sokféle etnikum zöme számára önbecsülésüket elismerő értelmet nyújtani.* Maga a császár, Ferenc József, a hatalmi piramis csúcán is ennek a személytelenedő sors-beteljesülésnek vált áldozatává. Egyetlen szabállyá formálta önmagát, törvénnyé, elvvé emelte személyi-

sége kiüresedett én-jét. A bécsi modernnek költészete, regény és novellairodalma híven tükrözi Közép-Európa lelki-pszichikai tragédiáját. Husserl az „európai tudományok válságaként” értelmezi ezt a folyamatot.

E kérdésekből következik az, hogy miként is függ össze alapidimenzióiban a kultúra és a civilizáció? A kultúra – létrejöttét tekintve – szigorúan etnicitáshoz kötött, és egy-egy nemzethez kötődve hozza létre a csak rá jellemző specifikumait. Ha ezek a specifikumok kiáramlanak e kultúra hatóköréből, és diaszpóráként más kultúrákba emelik vagy ejtik belső genetikumuk sajátosságait, civilizálódnak. Ebben az ételemben terjedt el például a kereszténység, az ipari termelés kultúrája vagy a demokrácia elve. Korunk legnagyobb civilizációs szétáramlását, mindent felfalni óhajtó hatalmát, a technikai kultúra produkálja. Valójában az inter- és multikulturalizmus perspektívájából szemlélve nem tekinthető problematikusnak, ha egy sajátos régióhoz kötődő specifikum más kultúrában is megjelenik. A gond ott kezdődik, amikor ez a sajátosság *nem képes szerveződni és gyökértelenül bolyong.*

A közép-európai személyiség sorstragédiájának jelentős oka, hogy a nemző-környezetüktől elszakadt kulturális entitások keringenek légtüres terekben, s csak az agresszív-annektív hajlamú nacionalizmusok lepkehálójába futnak bele, ahol ürügyül szolgálnak; vélt és valós revizionizmusok, sovinizmusok szimbiózisa lesz rabságuk tere. Így lehet játszani a lakosság-cserékkel, a szabad nyelvhasználat fortélyos korlátozásával, a másság degradáló manipulációjával. A Közép-Európa-fogalom kulturális és civilizációs összetevőit önmagukban elég ritkán lehetséges érvényességük szerint értelmezni. A történeti múlt sajátosságai miatt ezt legtöbbször a politikum, illetve az ökonómia szemüvegén keresztül tesszük.⁶

Ahhoz, hogy az imént bemutatott folyamatban a személyiségfogalom miért és hogyan torzult Kelet-Európában, adalék Broch, Musil vagy Kundera által is többszörösen metaforává emelt *uniformis-szindróma*. Az eszményt megjelenítő formaruha, a jelkép, az igazolvány, a tányérsapka, s mindezen tárgyakhoz a bevett viselkedésmód álarcszerű felvétele. A porosz iskola- és életmodell, mint a személytelenség éthosza, rányomta bélyegét a térség kismemzeteinek sorsára. Az univerzalizmus mögé bújás csak az egyéniség részleges vagy teljes korlátozásával lehetséges? Nem itt keresendő az európai nihilizmusok egyik legtipikusabbja?⁷

Létezhet-e a személyiség a kulturális alkotóelemek felmutatásával párhuzamosan, képletesen fogalmazva, uniformis nélkül. S ha úgy működik, miért jelenik meg legtöbbször groteszk és paradoxon formában, a közép-európai régióban. Elég, ha az ismert filmalkotásra, a *Szigorúan ellenőrzött*

vonatokra gondolunk. Mindez meggyőzően jellemzi, hogy mindenki osztozhat az ÁLLAM személytelen racionalizmusában. Ez tipikusan átszövi a legtöbb Mitteleuropa-ideológiát, s ez a „racionalitás” az egész társadalmat irányító eszmeként tűnik fel. Így a *legalitás* helyettesíti a *legitimációt*, s ez teszi paradoxonná, groteszkké a Monarchia és utódállamai világát. Jelenkori történelmünk általános jellemzőjeként is érzékelhetjük az *értelem azonosítását az uniformissal*. A modern ember számára a ráció szolgálata, a pusztá szolgálat etikájává süllyed. Így képes a személytelen *Állam* a rend nevében rendet tartani.

R. Musil szerint a rend, a legbensőbb szellemi-lelki szárait tekintve, a halállal rokon: a tökéletes rend nem más, mint egyfajta geometria szerint merevített fagyhalál. S máris az utólagosan adott történetfilozófiai mítoszok tárházában bolyongunk, ahol csak ennyit mondhatunk

Czesław Miłosz szerint Közép-Európa nem földrajzi fogalom: „Nehéz meghúzni határvonalait, jóllehet ha utcáit járjuk, makacs létezését aligha vonhatjuk kétségbe. Közép-Európa lakóinak érzésvilága és gondolatai – akár az én barokkos hangulatú Vlnában, vagy a másképpen barokk Prágában, de a középkort s reneszánszot idéző Dubrovnikban is – elegendőnek látszanak azoknak a szellemi vonalaknak a megrajzolásához, amelyek tartósabbnak bizonyultak az államhatároknál.”⁸

Miłosz felfogása alkalmazkodik a térség kultúr-nemzet-felfogásához. Ezt erősíti az a megfigyelése is, hogy például a közép-európai irodalmak legszembetűnőbb sajátossága a történelem állandó jelenléte. Ennek oka, hogy a nyugat-európai típusú gondolkodás számára az idő alapvetően semleges tényező, míg a kelet-közép-európai szerzők gondolkodásában az idő fogalma, a nemzetre állandóan leselkedő veszélyhelyzetek miatt, domináns jelentőségű.⁹

A közép-európai nemzeti tudatok sajátos alakulásával kapcsolatban Miłosz felhívja a figyelmet a marxizmus ideológiájának közel fél évszázados befolyására. A szovjet mintájú bábkormányok időszakában e térségben is kialakult egyfajta urbanizált tömegtársadalom. Ám mindez azzal a következménnyel is járt, hogy ezen országokban a második világháború előtti, szervesen jellemezhető történelmi és politikai állapot egy másik irányba fordult, ami *ugyancsak szervesen dimenziókat próbált ráerőltetni az itt élő nemzetre*. Jellemző volt a politikai és gazdasági erőket monopol módon birtokló, bürokratikus és totalitárius állam.¹⁰

Mindez azzal a következménnyel járt, hogy társadalmi méretekben reprezentálódott az az embertípus, amelyik *kettős tudatúvá* vált, ugyanis ugyanarról a dolgról egyrészt otthon, családi körben megfogalmazta a valódi

álláspontját, ezt azonban a társadalom közös terein – a diktatúra besúgó gépezete miatt – már megváltoztatva, rendszer-konform módon mondhatta csak el. Mindez azzal a tipikus tendenciával járt együtt, hogy jellemzővé vált a lélek kiüresedése, és a magánélet szinte illegálissá vagy kódolttá vált. Minderről Miłos úgy véli, hogy a *klasszikus humanizmus* képviselőjének a lehetősége szenvedte a legnagyobb csorbát a térség államaiban. Ehhez történeti vonatkozásban szinte egyenes út vezetett: „A napóleoni háborúkat követően a bécsi kongresszuson osztották fel egymás között a zsákmányt a győztesek, s az ott elfogadott rend, jelentéktelen változtatásokkal, 1914-ig tartott. A forradalmárok kitartó küzdelme a szövetséges uralkodók álnokságával szemben nem akadályozhatta meg, hogy mindez megismétlődjék Jaltában. Moszkva szemszögéből nézve az újonnan szerzett terület saját birtok, amelyet fokozatosan asszimilálni és szovjetesíteni kell, még ha ez mindeddig nem is járt teljes sikerrel, miként azt az 1956-os magyar, 1968-as csehszlovákiai és az 1980-as évek lengyelországi eseményei megmutatták. A szovjet tankok mindenestre készen állnak, hogy megleckéztessék a nyugtalankodókat. Ilyen körülmények között legyen szabad kertelés nélkül kijelentnem, hogy a *humanista képzeletét nem szabad a politikai képzelettel azonosítani, hiszen éppen az ellen támad.*”¹¹

Ez a Közép-Európa-kép egyértelművé teszi, hogy Európának egy olyan sajátos területén élünk, amelynek legfontosabb sajátossága a szervesen politikai döntések következményeinek turbulenciája, s sokáig kérdés volt az, hogy a kelet-közép-európai rendszerváltások után a térség államai képesek-e egy olyan Közép-Európa-felfogást kialakítani, amely – mint eszmény – a 21. század elején újfajta és közös cselekvőerőket alakíthatna ki. (Ennek – szerencsére – napjainkban érzékeljük a pozitív fejleményeit).

Mindennek egyik oka, hogy a nyolcvanas évek értelmiségi ellenzékének Közép-Európa-koncepciója már a múlté, és amit kulturálisan közép-európainak tartunk, már nem éleszthető föl újra. Természetesen ez nem jelentheti azt, hogy ne léteznének úgynevezett közép-európai értékek. Mindezt már az ezredvég-ezredkezdet globalizálódó világában kell értelmeznünk.

Danlio Kiš értelmezésében a kelet-európai rendszerváltások után reménytelen az identitás szempontjából egy újraépíthető Közép-Európát feltételezni. „Hogy olyan hirtelen megnőtt az érdeklődés az úgynevezett Közép-Európa iránt, az nem annyira annak a felismerésnek a következménye, hogy ez az egész kultúra az árnyékszónában maradt, hanem mindenképp annak, hogy Nyugaton tudatosult, miszerint a manicheus Kelet-Nyugat felosztás révén Európának egy jókora darabja úgy eltűnt, mintha kód nyelte volna el. Amikor a nyugati értelmiség magához tért a „kicsiny Euró-

pán kívül ragyogó vörös Napok” káprázatából (Morraine), nem minden csodálkozás nélkül ébredt rá, hogy Európának ez a fele, amely „földrajzilag a középpontban, kulturális értelemben nyugaton, politikailag pedig keleten helyezkedik el” (Kundera), mindörökre elveszett.”¹²

Közép-Európa fogalmát legfőképpen társadalmi és kulturális vonatkozásban ragadhatjuk meg az elmúlt kétszáz esztendő történetét szemlélve. Talán a legjellemzőbb szakasz, amikor igazán megerősödött a Közép-Európa-tudat, a 19. század végének és a 20. század elejének századfordulója, amikor a legmarkánsabbá vált Bécs, Prága és Budapest szellemi élete. Mindhárom város a kiegyezés utáni Monarchiában indult el a gazdasági és kulturális fejlődés útján, és elsősorban egy polgárosodó és kulturálisan érzékeny életforma hasonlósága volt közös jellemzőjük. Ugyanakkor figyelembe kell vennünk azt is, hogy Közép-Európa, mint a latin Nyugat része, a második világháború után jelentős részt a Kelet befolyása alá került. Kundera figyelmeztet arra, hogy a nagyhatalmi politika szempontjából Közép-Európa a német és orosz érdekek metszéspontjában, pergőtüzében állt. Leszek Kofakowski megfogalmazásában a közép-európaiság legfontosabb összetevői a görög-zsidó-keresztény hagyomány alapján létrejövő szabadságtudat, amely kialakította a szubjektivitás és a személyi autonómia attitűdjét.

Más aspektusból, de rendkívül érzékletesen jellemezte Barbara Coudenhove-Kalergi a térség hangulatát: „Közép-Európa: ez barokk templomok, kávéházak, almás rétes és fröccs, Közép-Európa: ez katolicizmus és zsidó zsinagógák, Közép-Európa: ez Prága és Trieszt, Innsbruck és Lemberg.”¹³ Mindez rávilágít arra, hogy a közép-európaiság mindig is a sokféleségben megnyilvánuló köztességet jelentette, ahol a térség lakóinak mindig is volt valamilyen félelme, szorongása és bizalmatlansága a külső tényezők iránt. Ez az elv maximálisan kifejezte azt a jellegzetesen közép-európai tudatformát, mely szerint a társadalmi-közösségi élet jelenti az alkotófolyamatok kibontakoztatásának lehetőségét, míg az adott államok pedig mindezt korlátozni próbálták.

Mivel az elmúlt kétszáz esztendőben a közép-európai létmódokat elsősorban a dinasztikus nagy- és középhatalmi érdekek uralták, és az etnikai határok nem estek egybe az államhatárokkal, ezért a nemzeti identitás legfontosabb kifejező eszközévé a nacionalizmus vált. Ezt erősíti az a tény is, hogy a Nyugathoz képest a közép-kelet-európai nemzetek lakosaiban sokkal nagyobb volt az egyéni kiszolgáltatottság érzete, s mindezt erősítette a poroszos típusú, centralizált és személytelen intézményi bürokrácia is (lásd Franz Kafka szemléletét!). A 19. század elejétől fokozatosan feléledő nacionalizmusok mindig is valamilyen ideológia maszkjában jelentek

meg. A kis etnikumok polgárai autentikus nemzeti létüket egyfelől veszélyeztetve érezték a térségben gyakran jelentkező dinasztikus hegemóniáktól, másfelől a szomszédos nemzetek érdekeitől is. Ugyanakkor a nacionalizmusokból bátorságot lehetett meríteni a jövő irányába, egy esetlegesen szerencsésebb és modernebb társadalom kialakításához.¹⁴

Hanák Péter felvetette, hogy „...sűrűsödik a publicisták, sőt a szaktörténészek száma, akik a feltámadt Közép-Európa eszmét reakciós mítosznak, a német imperializmus kísértetjárásának minősítik.”¹⁵ Ennek gyökere a 20. század elejétől elterjedt német koncepciók alapján megfogalmazott Mitteleuropa tervek eszméi, amelyek elsősorban a közép-európai német gazdasági és politikai hegemónikus törekvéseket szolgálták. Ezek ellenében jöttek létre egy határoltabb Közép-Európát alapnak tekintő, Duna-konföderációs tervek, amelyek a német és az orosz birodalmi fenyegetettségek között kívántak létrehozni egy középhatalmat. A közép-európai gondolkodók mindig is igyekeztek bizonyítani a térség önálló létének jogosultságát. Ez a kettős szorítás – politikailag és gazdaságilag – jelentette a geopolitikai keretet a közép-európai identitás megfogalmazásának kísérletére.¹⁶ Mindezek alapján jellemezhető e régió egy *kettős történelmi kötöttség* alapján. Ezen belül a térség történelmi fejlettségének szintje a Nyugathoz képest minden vonatkozásban elmaradott volt. Az identitászarvak legfőképpen a egyes nemzetiségű etnikumok ellentéteiből fakadtak. Nehezítette a helyzetet az is, hogy a különféle nacionalizmusok következményeit a vallási ellentétek is fokozták. Például gyakorta forrása a konfliktusoknak, hogy egy vallást több nemzetiség is vallott, illetve egy nemzetiségen belül is tartoztak több valláshoz. Mindezek ellenére – az elmúlt kétszáz esztendőben – a térségben élő nemzetek magas színvonalú szellemi és kulturális teljesítményeket hoztak létre. Ezeknek az volt a kikényszerítő ereje, hogy a régióban élő kisnemzetek szinte állandóan szembesültek a nagyhatalmi szupremáciák fenyegető veszélyével.¹⁷

A nyelvi és kulturális sokféleség elősegítette a nemzeti pluralisztikus gondolkodás kialakulását. A nagyvárosokban élő polgárság, amely legfőképpen német, magyar, szláv és zsidó eredetű volt, nemcsak kulturális, hanem gazdasági vonatkozásokban is tett tanúbizonyságot. A legéletképebb és legmozgékonyabb etnikum a térségben a zsidóság volt. Mivel vallási hagyományait szigorúan megtartotta, ezért a zárt identitás nehézséget okozott az egyes befogadó nemzetekhez fűződő asszimilációban.

Az egyes nemzetek identitásának forrása szempontjából érdemes megvizsgálni a nemzetképzések gyökereit. Szűcs Jenő felosztása szerint a magyarságot a 19. század előtt háromféle nemzetképzés jellemezte: az

első, a *területi-alattvalói* az állami szuverenitás alapján sorolta be a nemzetbe a térségben élőket, a második, a *nyelvi-kulturális* kategória az eredet, a nyelv és a hagyományok alapján fejezte ki az együvé tartozást, a harmadik, a *rendi-korporatív* forma, pedig a nyelvhasználatától függetlenül a nemességre vonatkozott. Ez a hármas koncepció elégséges alapot nyújthatott volna egy korszerű államnemzet kialakításához. A 19. század elejétől azonban megerősödött a nyelvi alapú, kultúrnemzet-koncepció, s ez megosztotta az önálló államisággal nem rendelkező etnikumok integrálódási lehetőségeit. A 20. századra pedig egyre szélesült a szakadék az államnemzet és a kultúrnemzet koncepcióját valló népcsoportok között. Mindezek alapján az integratív típusú, több etnikumot is magába foglaló államszerveződés lehetősége helyett megerősödött az *önálló nemzetállam* megteremtésének igénye. A Kárpát-medencében a magyar nemzet töltötte be az „etnikai olvasztótégely” szerepét. Mivel a nemzeti identitás sok esetben a Monarchia területén nem azonosult az állampolgársággal, ezért egymás mellett volt jelen az etnikumok közötti asszimiláló és disszimiláló tendencia. Ennek a folyamatnak a szerves alakulását azonban megszakította a trianoni döntés, amely az új határok kialakításakor nem vette figyelembe a nemzeti hovatartozást.¹⁸

A trianoni döntés, majd az azt jóváhagyó párizsi békeszerződés is, még jobban felerősítette a nacionalizmusok idegengyűlöltre építő tulajdonságait. A Horthy korszakban a magyar nemzettudat ismét és egyértelműen a kulturális nemzet formáját öltötte a határainkon kívül maradt magyar tömbök iránti szolidaritás-érzet miatt. Ezt azonban megnehezítette a revizionista és sovinizta ideológiák feléledése.¹⁹ Az ellentéteket még feszítette az is, hogy például Csehszlovákiában és Romániában a hivatalos állami koncepció nem vette figyelembe a területükhöz csatolt idegen etnikumok jogait, és hivatalosan is azt hirdették, hogy csak az államalkotó nemzet létezik nemzetiségek nélkül. A trianoni majd a párizsi békeszerződések alkalmával egyaránt kiderül, hogy a nyugati politikusok a legkevésbé sem próbálták megérteni a kelet-közép-európai etnikumok legfontosabb kérdését, a nemzeti hovatartozás ügyét. Általában azt az elvet vallották, hogy a nemzetiségek olvadjanak be az államalkotó etnikumba. A nyugat-európai és amerikai politikusok úgy vélték, hogy az emberi jogok egységes biztosítása megoldást nyújthat az etnikai feszültségek levezetésében.

A két világháború közötti Magyarországon egy dologban minden társadalmi csoport képviselői egyetértettek, a trianoni döntés igazságtalansága nyomán felmerülő revízió igényében. Ezen belül azonban két koncepció fogalmazódott meg: a hivatalos keresztény-kurzus nemzeti programja,

amely a kezdetektől ébren tartotta a revízió lehetőségét. Ezt legfőképpen a középosztály és a konzervatív értelmiség támogatta. A bajok gyökereit a háborúban győztes nagyhatalmakban, illetve a nemzethez nem tartozó (?) zsidóságban látták. A zsidóságot még amiatt is bírálták, mert közülük sokan vállaltak szerepet a Tanácsköztársaság vezetésében. A másik koncepció a népnemzeti értelmiség tevékenysége nyomán bontakozott ki, és elveikben és céljaikban elsősorban a parasztságra támaszkodtak, mint a nemzetet fenntartó erőre. Ideológiájukban főképpen egy magyar modellben, egyfajta harmadik útban gondolkodtak. Ennek alapja, hogy egyaránt félték – természetes történelmi okok alapján – a német és szláv veszélytől. A népnemzeti értelmiség ezen kívül még elkülönült a szellemi élet azon csoportjaitól, akiket *urbánus*oknak neveztek, mert elveikben a nyugati civilizációhoz kötődtek. A második világháború kezdetén a két irányzat oppozíciója a keresztény-kurzus javára dőlt el, ugyanis a bécsi döntések következtében visszacsatolták a trianoni diktátum alapján elcsatolt területeket. Az „országgyarapítás” nemcsak a magyar népesség visszafogadását jelentette, hanem egy újfajta megosztottságot is eredményezett, hiszen Észak-Erdély és a Székelyföld visszacsatolásával közel egymillió román nemzetiségű polgár is a magyar állam fennhatósága alá került, s ezzel egy időben viszont Dél-Erdélyben négyszáz-ezer magyar maradt. Kárpátalja vonatkozásában, pedig a visszacsatolt területen kisebbségbe került a magyarság. A nyelvi kérdés ismét politikaivá vált abban az értelemben, hogy Teleki Pál ugyan kiállt a nemzetiségek nyelvének megőrzéséért és szabad használatáért, de feltételezi, hogy a közös életforma fogja majd elősegíteni a „szabad akaratból történő” magyarosodást.

Csak érdekességképpen fűzzük ide, hogy 1941-ben, az Angliában élő Eduard Beneš, aki ekkor az emigráns Csehszlovák kormány miniszterelnöke, Új Közép-Európa címmel egy föderatív jellegű politikai tervezetet tesz közzé, amelyben a kelet-közép-európai nemzetállamokat kívánja egységes szövetségbe vonni.²⁰ Az új államalakulat neve Kelet-Közép-európai Szabad Népek Szövetsége lett volna. Természetesen a jaltai szerződés egyértelművé tette, hogy a Nyugat nem kíván egy – esetlegesen közep-hatalommá törekvő- új államalakulatot garantálni a Szovjetunió ellenében. Beneš neve azonban a szlovákiai kisebbségek sorsát negatívan befolyásoló dekrétumokról vált a második világháború után hírhedtté.

A negyvenes évek második felétől Kelet-Közép-Európa országaiban szinte megszűnt a klasszikus diszkusszió a Közép-Európa eszméről, hiszen a jaltai szerződés értelmében a Szovjetunió fennhatósága alá került országok hasonlóképpen jártak végig politikai és gazdasági sorsukat a létező szo-

cializmus idején. A nemzeti kérdés és a Közép-Európa-fogalom vizsgálata az 1989-90-es rendszerváltások nyomán újult fel a térségben. A kilencvenes évek elejétől e fogalmak vizsgálata szinte divattá vált, és átszötték különféle mítoszok és nosztalgiák. Történtek ugyanakkor komoly és reális kísérletek is a régió országai közötti együttműködések, integrációk újraélesztésére.²¹ Ilyen volt például Csehország, Szlovákia, Lengyelország és Magyarország közös elképzelése, amely Visegrádi Együttműködés néven vált ismertté. E kapcsolat nyomán számtalan pozitív döntés és kezdeményezés született, de az adott országok különféle irányzatú kormányváltásai több ízben visszavetették, elhanyagolták a pozitív kezdeményezéseket, pedig a Benelux-országok vezetői több ízben is felajánlották tapasztalatukat és segítségüket a regionális politikai és gazdasági integráció vonatkozásában. 2015 óta viszont kiszélesült és jelentőssé vált – a migrációs válsággal párhuzamosan a V4-gyek együttműködésének jelentősége.

A térség geopolitikai helyzetének elemzésében egyrészt többféle hagyományos értelmezés került napirendre, másrészt új szempontok is a diskurzusok tárgyaivá váltak. Például, kialakult egy geomorfológiai vita is, amely megkísérelte összeegyeztetni, illetve megkülönböztetni a térség etnikai, gazdasági és politikai eredőit. A klasszikus Közép-Európa-fogalom többféle szempont alapján oszlott meg a megnevezések tekintetében, ugyanis más aspektusok alapján értelmezték Kelet-Közép-Európa kiterjedését, mint Közép-Kelet-Európa elhelyezését, s mindez különbözött még a Kelet-Európa fogalomtól is. Mindennek oka, hogy más alapokat feltételezett a megnevezés-vita történelmi, politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális értelemben. A térség történéseinek alapvetései hosszabb távon nehezen állják ki a próbát, hiszen az elemzésekben gyakran tapasztalhatunk elfogultságot, egyoldalúságot és ideológiai vetületeket. Új szempontra hívta fel a figyelmet Werner Conze a Kelet-Közép-Európa című könyvében (1993), amelyben a korszerű Közép-Európa-fogalom értelmezését a településtörténet vizsgálata alapján kísérte meg felújítani.

E folyamatok praktikusán mutatnak rá arra, hogy nem elvetendő a térség országaiban a nemzeti identitás szempontjából Közép-Európa fogalmát újragondolni. A kilencvenes évek elején, elsősorban nyugat-európai elemzők írásaiban, megjelent a Nyugathoz csatlakozni kívánó posztkommunista országok vonatkozásában egy új típusú, prakticista megközelítés. Ennek lényege, hogy a történelmi és kulturális alapú megközelítést vegyük ki a diskurzusok szótáraiból, és a régió országainak jövőjét kezeljük pusztán gazdasági és politikai ügyként. Tehát a globalizáció fundamentális törekvéseit mintegy „megzavarják” a különféle nemzeti érdekekről szóló viták. Emil

Brix szerint „A nemzeti érdekek nyelvén nehéz meggyőzni egy „gazdag” ország lakosságát, miért kellene megosztani jól megérdemelt jólétét egy „szegény” országgal. Európai biztonságról, stabilitásról és hosszú távú gazdasági előnyökről beszélni nem elég. Ezek „hideg” projektumok, melyek aligha keltik fel a szolidaritás érzését a közösségek között. Közvetlenül 1989 után a szolidaritás érzése bizonyosan segítette a két külön Európa gondolatának leküzdésében. De ezek az idők már rég elmúltak. Még Ausztria is, ahol pedig az életet sohasem a „vagy-vagy”, hanem mindig az „is-is” értelemben fogták föl, a közvélemény gazdasági hátrányoktól való féltében inkább légmentes határokról beszél, mintsem határátkelésekről. Így „Közép-Európa” üzenete még nem tárgyaltan: a közép-európai kultúra állandó mementóként figyelmeztet arra, milyen irreális dolog Európát kettévágni Keletre és Nyugatra.”²² Tehát az euro-bürokrata szemlélet ellenére Kelet-Közép-Európa kultúrája csodálattal tölti el Nyugat-Európa, az USA és például Japán polgárait, amikor Budapesten, Prágában vagy Triesztben járnak. Ezt erősíti az a folyamat is, amely a régió összes országában jellemző a kilencvenes évek elejétől, hogy a kulturális hagyományok a nemzeti keretekben szorosan hozzákötődnek a késő-modern létformák világához.²³ Brix fontos megállapítása az, hogy „...A közép-európai országok kulturális életének pluralitása mindvégig a nyugati képzelőerő jegyében állt, és a totalitárius rezsimektől menekülő művészek és értelmiségiek a kulturális pluralitás eszméjét ébren tartva befogadó országaik kulturális életére is alakítólag hatottak.”²⁴

Természetesen Kelet-Közép-Európa felzárkózása során a Nyugat szemléletének alakításában legtöbbit az egyes nemzeti kultúrák értékeinek bemutatásával tehetünk. Például az utóbbi 20 esztendőben óriási siker és publicitás kíséri Londonban és szerte Angliában a magyar kultúra kinccseinek bemutatását, amelyet a londoni Magyar Ház szervezett. Mindezek a kezdeményezések jelentős mértékben járulnak hozzá ahhoz, hogy Kelet-Európát, amelyet Kundera egy, a nyolcvanas években írott esszéjében kikökkentett régiónak nevezett, a Nyugat embere az ezredforduló után immáron Európa koherens és természetes részének tekintse. Ugyanakkor pontosan az a sokszínűség, köztesség, egzotikum adja Európa keleti felének identitását és értékeit, amelyet az elmúlt kétszáz esztendő megosztottságai, szétszakítottságai alakítottak ki, hiszen ne feledjük azt, hogy Kelet-Európa például a rendszerváltások előtti fél évszázadban ugyan nyugati módon gondolkodott, de politikailag a Kelet fennhatósága alatt élt. Pontosán ez a térség országainak az egyik fő feladata; immáron az Európai Unióhoz csatlakozva, hogy ezt a sokféleséget, mint tradicionális és plurális értékhalmozatot, érvényesen tudja képviselni és megőrizni a glo-

balizáció – amerikanizáló és uniformizáló módon – technicista világában. Mindezek alapján természetesen érdemes és szükséges napirenden tartanunk Közép-Európa fogalmának újragondolását.

Ebben a folyamatban az egyik legkarakteresebb feladat Európa keleti régiójának országai számára, hogy a társadalomra, a politikára és a gazdaságra szorosan ható kulturális örökség különféle megjelenéseit, metszeteit és kifejezőmódjait szerves módon legyen képes összekapcsolni. Mindebben kiemelkedő szerepe van az egyéni és a kollektív emlékezetek olyan típusú érvényesítésének, amelyek a közösségi szerveződésekben intézményesen képesek támogatni a mindennapi élet különféle területein szükséges alkotóerőt. A kulturális örökség értelmezéséhez való viszony ugyanis a társadalom egyes szerveződési szintjein egyrészt különböző lehet, másrészt az eltérő fejlettségi okok miatt nem kapcsolódik szervesen össze. Sonkoly Gábor elemzése szerint „Nem véletlen tehát, hogy a kulturális örökség kifejezés egyaránt megtalálható a helyi-regionális, a nemzeti, a kontinentális és a legszélesebb körű nemzetközi szinten is. E közösségek szerveződési formái azonban igen eltérnek egymástól, így nem meglepő, hogy az örökség-fogalom alkalmazása és értelmezése más és más. A fogalom univerzális jelentése azonban nem feltétlenül jelenti azt, hogy a társadalmi szereplők ugyanazt értik örökség alatt a különböző szinteken. Az örökség körül kialakuló diskurzusok egyesítik magukban az adott szint belső hagyományát és a szintek közötti elengedhetetlen párbeszéd feszültségét.”²⁵

Ebben a folyamatban példaként említhető az 1100 esztendeig fennálló Velencei Köztársaság megőrzésének modellje. A „Velence-paradigma” egész Európa közös ügyévé vált, hiszen a lagúna-köztársaság 300 évig szerepelt az akkoriban Európa vezető hatalmai között, s ez alatt mindvégig megtartotta függetlenségét, fejlesztette kultúráját és a modern szellem magasiskolájává vált. Ebben az ügyben Európa maradéktalanul összefogott, pedig „Kezdeitől fogva, számtalan háborúja ellenére, Európát a „határok kultúrája” jellemzi, mint sorompó és nyitás, a fülke koncepciója, az ellentétek integrációja és történeti tudat, röviden: a pluralitás igénye és asszimilációs tehetség. Milyen hozzájárulást, milyen kezdeményezést tudnak tehát mindenki számára az élet legkülönbözőbb szakágaiból biztosítani, hogy ezt a civilizált „szoftver”-bázist a gazdasági és kulturális túlélési képesség és innováció, szolidaritás és egy „vállalkozás” határtalan nyíltságának szolgálatba állítsák, melyben mindannyian szabadon mozognak, ötleteiket és szolgálataikat akadály nélkül kicserélik? Az orientáció, Ariadne fonalának keresése szinte teljesen átszővi, mint egy széles folyó, Európa háromezeréves képződményét, melynek eredete visszavezet Kelet és Nyugat közé a

krétai-minoszi kultúrában. Az orientáció hiánya, a minotauruszi labirintusban fogvatartott merészség és fogyatékoság, felelősség és elcsábíthatóság között tékozló ember dilemmája ma aktuálisabb, mint valaha.²⁶

A történelmi Velence azért is lehet egy sajátos példa a későbbi nemzeti államok létrejöttéhez, mert itt jelenik meg legkorábban, Európában a civitas, amely a szabad polgárok közösségét jelentette. Ugyancsak modell-erejű példaként szolgálhat az a tény is, hogy Velence, ugyan geomorfológiailag kis állam, de ugyanakkor több száz esztendőn keresztül kulcsszerepet töltött be az akkori világpiacon, s mindemellett óriási civilizációs hatást is gyakorolt az akkori világ számára. Talán ők tekinthetők a modern Európa első világvállalkozóinak. A Rialto volt a világ első Wall Street-je. Ugyanakkor a Velence szakértők szinte mindegyike utal arra, hogy itt – éppen a jól működő köztársasági forma miatt – alapvetően a kapitalizmusnak egy „megszelídített” (Werner Sombart) változata működött. Karbe szerint ahhoz, hogy „Megtudja-e őrizni Európa civilizációja alapjait és ezzel együtt saját immunrendszerét: ez még ma is önmeghatározáson alapul, önfelelőség és öntúllépés az egész szolgálatában. Az optimalizálást, mint az értéktelenség, az identifikáció folyamatát máig a hatalom alternatívájaként szavatolja. Ez a nyugati kultúra követsége az úgynevezett felhőkarcoló ökonómia ellentételeként, a maga mértéktelenségével és anonimitásával.”²⁷

Velence sorsa karizmatikus példaként szolgálhat a 21. századi Európa számára is, hiszen az épített, a társadalmi, valamint a szellemi- kulturális környezet változóképessége, esztétikuma bizonyítja, hogy nemcsak a túlépített és felpuffadt metropoliszok alaktalansága lehet irányadó egy civilizációban. Ugyancsak tekintsünk Velencére akkor is, amikor az Európai Unióban egyre anakronisztikusabbnak tartják a nemzeti állammodellt a tőzsdei-piaci globális állammal szemben. Karbe szerint Európa túlélési képességének kulcsa múltjában rejlik.²⁸

Ennek a programnak a legfontosabb eleme a politika, az ökonómia és a kultúra európai szintű összeszövődése, s mindebben van kiemelkedő szerepe a nemzetek erejéből összeadott európai örökségnek. Ebben a legfontosabb feladat a 21. század elején a különféle szinten megjelenő örökségek összekapcsolása és képviselése. Ugyanakkor fel kell hívni a figyelmet az ezzel ellentétes gyakorlatra is, hiszen „...a világörökség központjában is (nemzet)államok képviselői döntenek, illetve nemzetek jelölnek megóvásra érdemes értékeket. Ezzel a logikával ellentétes az egyesülő Európa intézményeiben megfigyelt örökség-stratégia, mely a nemzetektől független hálózatokat, kapcsolatokat, szerveződésekét kívánja megőrizni. Ezt a célt a helyi-regionális erőkkkel szövetkezve kívánják elérni, feltételezve, hogy a

helyi szint szeretne kikerülni a központ gyámkodása alól. A nemzeti szinten megfogalmazott norma elvetése ugyanakkor könnyen járhat egy brüsszeli norma elfogadtatásával, mely nem feltétlenül szolgálja a helyi közösség érdekeit.”²⁹

Ezek a kérdések fokozottan érvényesek a 2004-ben, az Unióhoz csatlakozott Magyarország azóta eltelt másfél évtizedére is. Fel kell ismerni a jelen helyzet körülményei között a magyarság lehetséges perspektíváit, és a nemzeti örökség értékeit a középpontba állítva kell meghozni minden kormányzatnak azokat az intézkedéseit, amelyek a magyarság jövőjét a nyitottság politikája alapján fogalmazzák meg az Unióban. Így például a globalizmus mindent elsöprő gőzhengerével szemben szükséges tematizálni a nemzet-specifikus érdekeket. Kiemelkedő fontosságú, hogy a nemzetek feletti politikai erőterekben megfelelő hatékonysággal legyünk képesek képviselni kulturális, tudományos és társadalmi értékeinket. A nyitott határok új helyzetet teremtettek, ugyanis lehetőséget adnak az önbizalomhiány leküzdésére, és a más kultúrákkal való kölcsönösségi alapú párbeszéd kezdeményezésére. Fel kell készülni arra is, hogy képesek legyünk elfogadni és vállalni – kompromisszumok alapján – a globalizmus azon lehetőségeit, amelyek elősegítik a más kultúrákkal való integrációk megteremtését. Óvnunk kell magunkat a liberális demokráciának attól a megjelenésmódjától, amely társadalmi, gazdasági és politikai értelemben a parttalanságot tükrözi, ugyanis ez a veszély egyre jobban fennáll, ha a döntések teljesen a szupranacionális rendszerek kezébe kerülnek. Ez azt a veszélyt rejti magában, hogy a hagyományos közösségi rendszerek kezéből kicsúszik az egyén biztonsága és bizonyossága. Így könnyen annak az érdekeknek a csapdájába kerülhetünk, ahol a hagyományhoz kevésbé kötődő individuumok – a nemzetek feletti, globális érdekkolosszusok tervei szerint – a szabadságot szinte csak a fogyasztói mezők kiszélesülésében érzékelik, és a globális érdekek hatalmáért cserébe élvezhetik az arctalan kollektivitás langyos fürdővizét.³⁰

A globális civilizáció tömegettársadalma a szupranacionális hatalmak számára igen fontossá vált, hiszen az egyre szélesülő fogyasztás garantálja a tőzsdei egyensúlyok fenntartását és a megnyugtató profit gond nélküli újratermelését. Azonban az igazi alkotóerő gyökérzete továbbra is a nemzeti azonosságához való viszonyból fakad. Éppen ezért kiemelkedően fontos a modernizáció kockázataival szemben az értékőrző alapok képviselése.

A késői modernitásban, a globalizáció égisze alatt eluralkodott egy technokrata, túlgépesített, deszakralizált, léktelenített világ, ahol azt látjuk, hogy egyre jobban növekszik a távolság a nemzetek feletti dimenziókba költözött elit és a „röghöz kötött” mindennapi ember között. Az elmúlt két évtized,

s benne a szeptember 11.-e árnyéka, és a legutóbbi 11 esztendő válsága új dimenziókba helyezi a magyarság aktuális sorskérdéseit. Ennek egyik fontos eleme, hogy a nemzetközi kapcsolatok lényegét, az együttműködés kívánalma mellett, már elsősorban a kockázatok veszélyközössége jelenti. Mindebből új függőségek, újfajta érintettségek keletkeznek. A Kárpát-medencében élő, s jelenleg részben Schengenben belül, illetve Schengenben kívül tartózkodó magyarság számára is tényszerű valóság az, hogy az ipari társadalom szembe állított egymással a természetet és a civilizációt, így a természet fogalma immáron a társadalomba integrálódott és társadalmi problémává vált. Ebből fakad az is, hogy a fokozatosan szekularizált, „varázstalanított” világ magányosságra ítéli a tömegtársadalom emberét. Azt kérjük tőlünk, hogy isten helyett a hivatástudattal töltsük fel önmagunkat, és elhagyatottságunkat a termelői és fogyasztói fölényrel kompenzáljuk.

Örömteli viszont az, hogy a kapitalizmus négyszáz esztendeje alatt a kulturális emlékezetből kitörölt hagyományhoz a magyarság itt, a 21. század elején is foggal-körömmel ragaszkodik. Sokan próbálják a nyakunkba varrni a kapitalizmust, mint kultúrát, de be kell látnunk, hogy ez nem más, mint üzleti kísérlet. Sok más egyéb mellett azért is, mert a fogyasztói magatartásra fókuszálja a szabadságélményt, de ez még talán nem lenne a főbűn, az igazi probléma az, ahogyan a külsővé vált ember, az érzékeire hallgatva, elmerül a fogyasztói kultúra langyos vizében, ahol az emberi tartása, a jelleme meggyengül, képlékennyé, könnyen kenhetővé válik. Ennek releváns következményeit mutatják népünk jelenleg kedvezőtlen egészségügyi, oktatási, kulturális és innovációs mutatói.³¹

Napjaink világpolitikájának egyik kulcsfontosságú kérdése az alávetett, gazdaságilag ellehetetlenített, monetáris pórázra fogott népek és nemzetek fennmaradása. Nekünk, magyaroknak óriási szerencsénk van: az ősi kultúránk, a legtöbbször alkalmazkodó történelmünk, illetve a Szent István-i államiság perspektívájából. Egyrészt, minden történelmi kihívásra rendelkezünk a gazdag kultúránkból adódó válaszokkal, másrészt hihetetlenül bőséges a szintén kulturális adottságainkból fakadó hozzáadott érték, amit a világ tudományában hoztunk létre. Nemcsak a tizenhárom magyar Nobel díjról beszélhetünk, hanem, enyhe túlzással, a Karácsony Sándor által oly csodálatosan leírt magyar észjárás fedezett föl az elmúlt kétszáz esztendőben „majdnem minden” fontos találmányt a világon.

Mindennek gyökere, hogy Európának ezen a részén, ezeregyszáz esztendő óta mi alapítottuk, közvetítettük, építettük azt a kultúrát, amelyben a ma is érvényes értékeink vannak. Ezek közül a legfontosabb a nemzetmegtartó erő. Ez egy olyan érzés és tudás egyszerre, amely az egyén és közösség

ölekezésében fejeződik ki, és sohasem volt olyan fontossága az értékörzésnek, mint napjainkban, amikor Európa egy magasabb egységének vagyunk a részesei.

A vesztfáliai béke (1648) utáni Európa különféle hatalmait, szövetségeit óriási felelősség terheli folyamatosan azért, hogy a XXI. század elején ilyen helyzet alakult ki. Nem vették észre a pozitív társadalmi küzdelmek, a polgárosodás, a modernizáció, a demokrácia-küzdelmek, a szabadság-esszmények favorizálása közben, hogy a XIX. század végétől a harmonikus társadalmakat alkotó szuverén intézmények közül az egyik fokozatosan és kíméletlenül főhatalomra tett szert. Minden érték a pénz-mammon ítélőszéke elé került. Nem vették észre ennek a folyamatnak a kultúrára és Európa sorsára fenyegető veszélyeit. Azt, hogy ha minden értéket a gazdaság fősége alá helyezünk, akkor ezzel fokozatosan megindítjuk, elősegítjük a kultúra önfelszámolását. Nem véletlen, hogy a keynesiánus roosevelti gazdaságpolitika a Bretton Woods-i rendszer létrehozásával tetőzte be az államkapitalizmust, és pontosan azért, hogy védelmet nyújtson a dolgozó és a munkabérükből élő állampolgárok részére, mert már akkor látszott, az 1929-33-as nagy gazdasági világválság mementójaként, hogy a későmodern gazdasági világrend nagy iramban halad a munka gazdasága felől a spekuláció gazdasága felé.

Az állam, mint látható kéz, sikeresen beavatkozott akkor, amikor a piaci érdekküzdelmek (láthatatlan kéz) bajokat okoztak a civil polgároknak. Az 1940-es évek második felétől viszont hatalmas gazdasági erők szövetkeztek arra, hogy megszüntessék, feloldják a világgazdaság nemzeti államok által való felügyeletét. 1971-ben következett be a fordulat, s ettől fogva a folyamatos válságjelenségek, válságkommunikációk szemtanúi vagyunk. A '90-es évektől még jobban megnehezült a világgazdaság ellenőrzése, hiszen a korábbi, körülbelül háromszáz nemzetközi vállalat, az elmúlt másfél évtized fúziói és felvásárlásai folytán, 13-14 hiper-világvállalattá szerveződött. Az ezredfordulót már e vállalatok vezetésével léptük át. Ők fölötté állnak minden nemzetállamnak, nemzeti érdekeknek, és a tőzsdei árfolyamok mesterséges irányításával tarják a kezükben a világgazdaság gyeplőjét és ostorát. Az elmúlt évek tapasztalatai alapján az egypólusú világrendünk irányítója, az Egyesült Államok sem érezheti magát biztonságban. Ezt érzékeltetik a jelenlegi geopolitikai-geostratégiai küzdelmek a BRICS országok, a Sanghaji Együtműködési Szervezet a Délkelet-ázsiai Unió és az euroatlani Nyugat között, amiknek szerves része a 2015 nyarán megindult migráció-özön Európa szíve, Németország felé. Talán egy évtized, másfél és valóra válik Oswald Spengler, Ortega y Gasset, Rudolf Pannwitz

és Hamvas Béla jóslata, betetőződik a civilizációnk hanyatlása, megszűnik az egypólusú világrend, és egy új, eszkalációs válság alakul ki planetárisan 5-6 vagy 7 új középhatalom felemelkedésével. Mire kell nekünk figyelni ebben a folyamatban? Legfőképpen a kultúra és a civilizáció kapcsolatára, összefüggéseire.³²

Nem bízhatjuk a kultúránkat csak a civilizációra. A civilizáció látványos, hangos, trendi, vágykeltő, érzéki, gyors kielégülést nyújt, de ugyanakkor rossz gazda. A szeniális francia gondolkodó, Jean Baudrillard szerint: a civilizáció az iparosított felejtés világa, ahol a hipermarketek lesznek a modernitás templomai. Tehát nekünk magunknak kell a kultúrát kézben tartani, egyénenként, kis közösségekként, mindig is figyelve a lakókörnyezetünk génuszaira. Hamvas Béla szerint az emberi személyiség lelki, pszichikai valósága, beágyazódva a tágabb lakókörnyezetébe, szellemi génuszként jelenik meg. Összesen nyolc génusz létezik, s általában egy tájegységen Európában egyszerre a nyolcból három vagy négy jelenik meg, de a mi történelmi létvilágunk, a Kárpát-medence, kivétel. Nekünk öt génuszunk van. Miben segíthetnek bennünket e génuszok?

A legelső s legfontosabb, önmagunk megfogalmazása. Hogy tisztában legyünk azzal, hogy mik azok az értékek, amelyeknek mi birtokosai vagyunk, és át tudjuk nyújtani a közösségünknek, nemzetünknek. Elődeinktől gazdag örökséget kaptunk, s eddig, úgy látszik, jól sáfárkodunk vele. Az imént fölvezetett világfolyamatokat nekünk innen Pannóniából kell néznie, és elsősorban kulturális aspektusból. Saját helyi identitásunk értékei nagymértékben járulhatnak hozzá a kollektív nemzeti identitásunk összképéhez. Ahogy korábban említettem, a XX. századi magyar történelem nem mondható egy csendes, nyugodt folyamatnak. Rendre kellett szembesülnünk a nemzetközi politikai erőviszonyokból fakadó kihívásokkal, kényszerpályákkal. Megtanulhattuk, immáron sokadszor a magyar történelemben, hogy hihetetlen erőket kell összpontosítanunk a kompromisszumokra, sokszor a képességeinket meghaladó módon kell érvényesítenünk a tolerancia-készségünket, és a nagy történelmi kataklizmák, tragédiák szüneteiben pedig dolgoznunk kell, alkotnunk kell, és gyermekeinkben a bizalmunkat a jövőbe kell helyeznünk.

A közösségben, a társadalomban való lét egy sokoldalú folyamat. A környezet hatással van az egyéniségre, ugyanakkor az egyéniség is kifejeződik a társadalomban. Mi egymásnak kölcsönös szocializációs partnerei vagyunk. Egyszerre vagyunk alanyok és tárgyak. S mindezt a társadalom többszintű szövetrendszerében kell érvényesítenünk: család, iskola, egyházak, médiumok, politika és gazdaság. A kultúrával való azonosságunk

nem csak emóciókat és tudásokat hagyományoz ránk, hanem benne rejlenek a kihívások, a kudarcok és a felelősségvállalások. Mindebben nagyon fontos szerepe van a kulturális emlékezetnek. A jelenkor fogyasztói világa alapvetően múlttagadó. El akar fordítani bennünket a történelemtől, mint az „élet tanítómesterétől”. Egyre jobban beszippantanak bennünket a virtuális világok, a nem mentális kapcsolatok, az a szándék, hogy minden percünknek és pillanatunknak legyen valami üzleti vonatkozása, soha ne tudjuk magunkat kivonni már a digitális informatikai rendszerek hatalma alól, amelyek részvét nélkül, hidegen számolják a kamatot, és csak az opcionális hozamra irányítják tekintetünket. A kultúrával kézen fogva tudjuk azt megtenni, hogy kilépünk ebből a falanszterből, megálljunk és követeljük önmagunknak az önálló gondolkodás jogát. A történelmünk kataklizmái azt akarják velünk elhitetni, mintha nem lenne magyar út. A trianoni vesszőfutásnak ma is érzékelhető valósága a Kárpát-medence-i etnikumok közötti gyakorta bizonytalan viszony. *Tudnunk kell azt, hogy a problémák soha nem a népek között állnak fönt, hiszen szeretjük egymást a szlovén, a horvát, a szerb, a román, ukrán és szlovák barátainkkal. Nekünk egyszerű polgároknak nincs gondunk egymással, kölcsönösen elismerjük egymás kultúráját, elfogyaszthatjuk egymás étkeit, megisszuk egymás italait, ám nem szabadulhatunk a politikai érdekkülönbségekből fakadó gyűlöletkeltéstől.* Egy gyűlöletet nagyon könnyű elindítani, hiszen ürügy mindig akad. A gyűlölet még a pletykánál is gyorsabban terjed. Ám megállítani szinte lehetetlen, hiszen a gyűlöletkeltés a józan ítélőképességet negligálja, pontosan azt, ami ahhoz kell, hogy mi, az együtt élő népek gyermekei, kölcsönösen tiszteljük és elismerjük egymás kultúráját. Mi, magyarok, önmagunkban nem megyünk sokra, csak akkor érhetünk el bármilyen tartós sikert, ha a kelet-közép-európai sorsközösségben velünk együtt élő népekkel kölcsönösen felemeljük egymást és összetartunk. Ebben a folyamatban jelenleg pozitív elem, hogy a migráns válsággal kapcsolatban felgyorsult és erősödni látszik a Visegrádi Négyek együttműködése. Mindehhez szükséges a kultúrák kölcsönös biztosíték rendszere. Így még az Európai Unió keleti felének erős magállamai is lehetnének!

JEGYZETEK / NOTES

1. Jól reprezentálja a Közép-Európa-fogalom értelmezéseinek sokféleségét a Gyurgyák János et al. szerk. (1989): *Kell-e nekünk Közép-Európa? Századvég*. Budapest.
2. Szűcs Jenő (1983): *Vázlat Európa három történeti régiójáról*. Magvető. Budapest.
3. A Közép-Európával kapcsolatos politikai, gazdasági és kulturális tervek, elképzelések korszerű összefoglalását nyújtja Irinyi Károly (1973): *Mitteuropa-tervek és az osztrák-magyar politikai közgondolkodás*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
4. A téma alapos és korrekt feldolgozása: Niederhauser Emil (1976): *Nemzetek születése Kelet-Európában*. Budapest, továbbá Niederhauser Emil (1977): *Nemzeti megújulási mozgalmak Kelet-Európában*. Akadémiai Kiadó. Budapest. II. József kísérletére vonatkozóan az újabb feldolgozások közül lásd még Gulyás László (2005): *Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák-Magyar Monarchiától napjainkig*. Hazai Térségfejlesztő Rt. Budapest. 24-28. old. Továbbá Gulyás László (2012): *Küzdelem a Kárpát-medencéért. Regionalizáció és etnoregionalizmus, avagy a nemzeti és nemzetiségi kérdés területi aspektusai Magyarországon 1690-1914*. Kárpátia Stúdió. Budapest. 27-36. old.
5. Bibó István (1986): *Az európai egyensúlyról és békéről*. In: Bibó István (szerk.): *Válogatott tanulmányok*. I-III. Magvető. Budapest.
6. A 25 évvel ezelőtti kelet-európai rendszerváltások időszakában gyakorta kerültek terítékre a legalitás-legitimáció kérdéskörei. E fogalompárt most nem elsősorban jogfilozófiai vagy politikaelméleti kategóriaként vizsgáljuk, hanem történetfilozófiai és pszichológiai fogalmakként.
7. A korszak és a térség hangulatának legklasszikusabb és legpregnansabb megfogalmazása Franz Kafka (1984): *A per*. Európa, Budapest.
8. Czesław Miłos (2005): *A mi Európánk*. In: Módos Péter szerk. (2005): *Közép-európai olvasókönyv*. Osiris-Közép-Európai Kulturális Intézet. Budapest. 75. old.
9. „Szomorú történelem. Egyáltalán nem biztos azonban, hogy a művészetek és az irodalom virágzása feltétlenül az állam nagyságából és hatalmából következik. Bőven találunk ennek ellentmondó példákat, úgyhogy nem zárhatjuk ki annak a lehetőségét sem, hogy a politikai elnyomás valószínűtlen rengetegei és útvesztői elengedhetetlenek az emberi lélek ébredéséhez, ha másért nem, hogy ellenükben kivívja szabadságát, és kimutassa függetlenségét.” Miłos (2005) 76. old.
10. „Csöppet sem túlzás a maxizmust a démoni jelzővel illetni. A démonikus jelző

- a marxizmusra alkalmazva nem túlzó. Először is azért, mivel a nevében meggyilkolt és halálra kínzott emberek száma többszörösen meghaladja a nemzeti szocializmus áldozatainak számát. Másodszer azért, mert az állam fokozatos elhalását hirdető doktrína mindenható államot hozott létre, mindenható rendőri apparátussal. Harmadszor pedig, ahelyett, hogy véget ért volna az ember ember általi elnyomatása, és megszűnt volna az elidegenedés, az embert a teljes elidegenedettség állapotába kényszerítették, ahol mind szó szerinti, mind átvitt értelemben megszűnt önmagához tartozni.”” Miłos (2005) 78-79. old.
11. Miłos (2005) 82. old..
 12. Danilo Kiš (1994): Kételyek kora. Forum-Kalligram. Újvidék-Pozsony. 158. old.
 13. Idézi Erhard Busek (1992): Bécs és Közép-Európa. In: Az elképzelt Közép-Európa. Európai Utas – Századvég, Budapest. 96. old.
 14. A nacionalizmusok eleinte ideológiákhoz kötődtek, de a 20. század kezdetétől már önmagukban váltak ideológiákká. Ez igaz maradt a második világháború utáni szovjet-hatalom alá került Kelet-Európára is. A nacionalizmusok legfőbb problémája a térségben az, hogy igen könnyedén azonosulnak az idegengyűlölettel. A kelet-európai rendszerváltások után – igaz már redukált formában – továbbra is fennmaradtak az etnikumok közötti ellenérzések annak ellenére, hogy a pluralizmus és a demokrácia számtalan eszközt kínál az identitások kifejezésének humanisztikusabb formáira.
 15. Hanák Péter (1993): Alkotóerő és pluralitás Közép-Európa kultúrájában. In: Glatz Ferenc szerk. (1993): Európa vonzásában. Budapest. 219. old.
 16. „A Nyugatot az alulról építkező, rendi és városi szabadságjogokkal körülvett, viszonylag mobil társadalom jellemzi, amelyben korán megjelentek a piacgazdaság elemei, a Keletet a felülről elrendezett és irányított társadalom, az immobilitás, az ázsiai feudalizmus és autokratizmus elemeit fenntartó uralmi formák jellemzik. A markáns vonalakkal és ismérvekkel elkülöníthető két nagy régió nem közvetlenül érintkezett egymással, hanem mindkét oldalról lépcsőzetes ármenetek lejtőin és emelkedőin keresztül. Évezredünk első felében ez a közbülső régió a Nyugathoz igazodott, annak vallási és kulturális közösségébe integrálódott. Az évezred második felében azonban számos történelmi csapás: a Mediterráneum lehanyaglása, a hosszú török uralom, a perifériává süllyedés s a XIX. századba mélyen belenyúló jobbágyrendszer megakasztotta a gazdasági-társadalmi integrációt, s a keleties uralmi formákat erősítette, annál is inkább, mert ez a régió sokkal heterogénebb volt a Nyugatnál. Az átmeneti övezetek szintjein nemcsak különböző fejlettségű területek, országok, hanem nagyon különböző etnikumú népek keveredtek, torlódtak össze.” Hanák (1993) 220-221. old.
 17. „A XVIII-XIX. század fordulóján rohamosan és roppant erővel teremtette meg önkifejezési formáit a nemzeti pluralizmus. A császárhűségként értelmezett

- állampatriotizmus nem tudott ellenállni a szabadság, a nemzetiség és a haladás eszmei rohamának. Közép-Európában a szabadság eszményében, az egyéni, a társadalmi és a nemzeti szabadságban a felvilágosodás racionalizmusa és a romantika szenvedélyes érzelmekultusza harmonikusan összecsendült. Egy fél évszázad, és alapelemeiben készen áll a kis népek régiója. Nyelvi és etnikai különbözőség a köznapi evidencia szintjén persze évszázadok óta létezett. Ám a létezés nem azonos a létezés tudatával. Az „alvó nemzet” ébresztése, az eredetmitoszok historizálása, úgy látszik, a nemzeti közösség identifikációjának szükséges kelléke volt.” Hanák (1993) 224. old.
18. A trianoni békeszerződés a történelmi Magyarország kétharmadát az újonnan alakuló szomszédos államokhoz csatolta. Ezzel a döntéssel a korábbi Magyarország lakosságának közel 30%-a került az új államhatáron kívülre.
 19. „A Trianonban újrarajzolt határokbba bele volt kódolva a 20. század európai történelmének jó néhány későbbi, etnikai jelleget is magán viselő konfliktusa. A nyelvi-kulturális egységként államot alkotó nemzet koncepciója önmagában hordja annak a veszélyét, hogy egyesek etnikai alapon elsőrendű, míg mások másodrendű állampolgároknak minősülnek. (Ezért nem érezték jól magukat az Osztrák-Magyar Monarchiában a nem magyar anyanyelvűek, annak ellenére, hogy a kor viszonyaihoz képest számottevő kulturális, nyelvi és önszerveződési jogaik voltak). Az a tény pedig, hogy az új nemzetállamok egy másik állam rovására jöttek létre, és polgáraik egy része kényszerként élte meg az impériumváltást, politikailag kielezte az interetnikus viszonyokat, és kedvezett az etnikai színezetű bűnbakképzési mechanizmusok felerősödésének. A két világháború között Magyarországon is felerősödtek a szomszéd népek elleni indulatok, és felerősödött az antiszemitizmus. Az 1920-as népszámlálás során a lakosság 90 százaléka magyarnak vallotta magát, de még ugyanebben az évben törvénybe iktatták a numerus clausust, amely az ország területén lakó „egyes népfajokhoz és nemzetiségekhez tartozók” arányában határozta meg az egyetemekre bekerülők kvótáját. Ez az intézkedés elsősorban a zsidóság ellen irányult.” Szabó Ildikó – Lázár Guy (1997): Nemzet-koncepciók a mai magyar társadalomban. MTA Politikai Tudományok Intézete Etnoregionális Kutatóközpont. Budapest. 7-8. old.
 20. Beneš második világháború alatti föderációs elképzeléseiről lásd Gulyás László (2008/a): Edvard Beneš. Közép-Európa koncepciók és a valóság. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő-Gödöllő. Továbbá. Gulyás László (2008/b): Beneš statesman or charlatan? The plans and the reality 1908-1948. Corvinus Publishing. Toronto-Buffalo.
 21. Az elmúlt kétszáz esztendő térségi együttműködéseinek és elképzeléseinek kiváló elemzését nyújtja az Bán D. András et al. (1997): Integrációs törekvések Közép- és Kelet-Európában a 19-20. században. Teleki László Alapítvány. Budapest.

22. Emil Brix (2005): Az újragondolt Közép-Európa. In: Közép-Európai olvasókönyv. Szerk.: Módos Péter, Osiris-Közép-európai Kulturális Intézet, Budapest. 269-270. old.
23. „Ma, több évvel a vasfüggöny leomlása után a térség kulturális színtere olyan erővé fejlődött, amely választ jelent olyan régi és új uralkodó eszmékre, mint etnicitás, örökség, piac.” In: Brix (2005) 270. old.
24. Brix (2005) 270. old.
25. Sonkoly Gábor (2001): A kulturális identitás új kerete: a kulturális örökség. In: Bárdi Nándor-Lagzi Gábor szerk. (2001): A politikai és nemzeti identitás Közép-Európában. Teleki László Alapítvány, Budapest. 11. old.
26. Lars Cassio Karbe (1996): Európa és a Velence-paradigma. Pro Philosophia Füzetek, 1996/1. 18. old.
27. Karbe (1996) 21. old.
28. „A saját történelem megfontolása – mint az aktuális jelen dimenziója – képes a diszkrepancia örökségét a mérték és rossz viszony között felfogni, és arra kritikusan reflektálni: „a szükségletek határtalanságának” teorémája; a közösség és a bankok hatalmának intézményesített bűnössége (mint régen Genovában), politikai pártok hatalom-visszaélései, mint kvázi politikai kartellek, akik a választóknak a választás „alternatívájának illúzióját” kívánják nyújtani; politikai pártok, melyek lemondanak a közvetlen reprezentációról (érvelésről), identifikációs ajánlatukat sokkal inkább a látszatnak, a tele-ontológia időritmusának áldozzák; az ökológiai egyensúly felborulása globális síkon tükörképként állítódik szembe a magatartásökológiai egyensúly elvesztésével (a vágyak kielégülésének és a teljesítménynek a félreértése) egyéni síkon (Európában), vagy az Európáért való tanulás, képzés problémája és a (kötelező) iskolarendszerek anakronizmusa.” Karbe 21. old.
29. Sonkoly (2001) 22. old
30. Óvnunk kell magunkat az új virtuális birodalmak mámorától is, hiszen ez az új „földrészt” (Paul Virilio) igencsak alkalmas a véleményformálás gyarmatosítására. Itt ismét csak a kulturális örökség látszik megfelelő védőpajzsunk, annak érdekében, hogy az egzisztenciális értékek ne essenek áldozatul a konzum-civilizáció konform igényének. A nemzeti értékek feloldódása és virtualizálódása során csak úgy állíthatjuk meg a negatív folyamatokat, ha saját kultúránk értékeit – kölcsönösségi alapon – más kultúrák értékeivel együtt védjük. Ezzel összefüggésben a posztmodern viták kereszttüzeiben divattá vált a nemzet megszűnéséről beszélni, pedig valójában a nemzetfogalom átalakulásáról és új perspektíváiról van szó
31. Így a tömegvilág teljes mértékben a technikai eszközök és a piárhatások irányítása alá került. Mindebben partnerként működnek közre a kereskedelmi médiumok, amelyek már a politika ötödik hadoszlopává váltak. Eljutottunk

oda, hogy a kommunikáció már nem csak közvetíti a valóságot, hanem helyettesíteni is tudja. Így nem véletlen az sem, hogy a globalizáció térnyerésével, illetve a nemzeti határok gyengülésével párhuzamosan, világszerte felerősödtek az etnikai alapú identitásmozgalmak.

- 32 A kultúra a hagyománytiszteleten alapuló anyanyelvi, pszichológiai alkotó- és szellemi közösség. A legfontosabb célja a megtartó erő biztosítása, egyfajta genezis. A civilizáció már az urbanizációt és a metropolizációt, az eltömegesedést, a pénz hatalmának erejét fitogtató világközeg, amely a benne szereplő kultúrák evakuálását, zárványszerű megcsontosodását, fejlődésük lezárását jelenti. A kultúra célkeresztjében mindig a belsővé vált ember, az önmagát megismerő és önmagát a közösségéhez szervesen hozzáadó, alkotó, építkező ember világa áll. Benne a legfőbb mérce az erkölcsi, etikai és morális értékrend tisztelete, képviselése. A civilizáció a megmerevedés, a lezárulás és a szervetlenség világa, ahol a külső forma, az anyagi világ és a piár-kommunikáció áll a középpontban.

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERENCES

- Bán D. András et al. (1997): Integrációs törekvések Közép- és Kelet-Európában a 19-20. században. Teleki László Alapítvány. Budapest.
- Bibó István (1986): Az európai egyensúlyról és békéről. In: Bibó István (szerk.): Válogatott tanulmányok. I-III. Magvető. Budapest.
- Brix, Emil (2005): Az újragondolt Közép-Európa. In: Közép-Európai olvasókönyv. Szerk.: Módos Péter, Osiris-Közép-európai Kulturális Intézet, Budapest. 269-270. old.
- Busek, Erhard (1992): Bécs és Közép-Európa. Európai Utas 10.
- Gulyás László (2005): Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák-Magyar Monarchiától napjainkig. Hazai Térségfejlesztő Rt. Budapest.
- Gulyás László (2008/a): Edvard Beneš. Közép-Európa koncepciók és a valóság. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő-Gödöllő.
- Gulyás László (2008/b): Beneš statesman or charlatan? The plans and the reality 1908-1948. Corvinus Publishing. Toronto-Buffalo.
- Gulyás László (2012): Küzdelem a Kárpát-medencéért. Regionalizáció és etnoregionalizmus, avagy a nemzeti és nemzetiségi kérdés területi aspektusai Magyarországon 1690-1914. Kárpátia Stúdió. Budapest.
- Gyurgyák János et al. szerk. (1989): Kell-e nekünk Közép-Európa? Századvég. Budapest.

- Hanák Péter (1993): Alkotóerő és pluralitás Közép-Európa kultúrájában. In: Glatz Ferenc szerk. (1993): Európa vonzásában. Budapest.
- Irinyi Károly (1973): Mitteleuropa-tervek és az osztrák-magyar politikai közgondolkodás. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Kafka, Franz (1984): A per. Európa. Budapest.
- Karbe, Lars Cassio (1996): Európa és a Velence-paradigma. Pro Philosophia Füzetek, 1996/1. szám
- Kiš, Danilo (1994): Kételyek kora. Forum-Kalligram. Újvidék-Pozsony.
- Miłos, Czesław (2005): A mi Európánk. In: Módos Péter szerk. (2005): Közép-európai olvasókönyv. Osiris-Közép-Európai Kulturális Intézet. Budapest.
- Niederhauser Emil (1976): Nemzetek születése Kelet-Európában. Budapest.
- Niederhauser Emil (1977): Nemzeti megújulási mozgalmak Kelet-Európában. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Sonkoly Gábor (2001): A kulturális identitás új kerete: a kulturális örökség. In: Bárdi Nándor-Lagzi Gábor szerk. (2001): A politikai és nemzeti identitás Közép-Európában. Teleki László Alapítvány, Budapest.
- Szabó Ildikó – Lázár Guy (1997): Nemzet-koncepciók a mai magyar társadalomban. MTA Politikai Tudományok Intézete Etnoregionális Kutatóközpont. Budapest.
- Szűcs Jenő (1983): Vázlat Európa három történeti régiójáról. Magvető. Budapest.